

Slaget vid Narva

Den 1 oktober 1700 avseglade kungen från Karlskrona till Pernau i norra delen av Rigaviken. Han var fast besluten att först vända sig mot ryssarna och söka befria Narva, den starkt befästa svenska gränsfästningen vid Narovafloeden. Överfärden var stormig. Från Pernau tågade han med en del svenska och finska truppförband på höstblöta vägar till Reval och därifrån vidare till Wesenberg tio mil väster om Narva.

I Wesenberg samlades efter hand en liten arme på 10.000 man. Ytterligare trupper var under framryckning men kungen ansåg sig inte kunna vänta på dem. Det rådde svår brist på proviant i det svenska lägret. Ryssarna hade förhärjat landet kring Wesenberg — och det måste komma till strid innan trupperna svalt ihjäl. Narva var dessutom hårt ansatt av fienden, och varje timme var dyrbar när det gällde att undsätta fästningen.

Kungen ämnade nu angripa "patrasket" och "tvinga kanaljen att vika undan". Allt bagage lämnades kvar, och trupperna ryckte fram i full beredskap genom det ödelagda landet. Vägslaget var uselt och försörjningen bristfällig. Vissa nätter måste man övernatta under bar himmel "upp till lorten under knäs". Inget under att soldaterna längtade efter att komma i handgemäng med fienden "och göra ändskap på allt besvär".

Den 17 november kastade svenskarna undan de ryska trupper, som sökte spärra deras framryckning vid ett trångt pass. De tog till flykten "med ett gräsligt skri", berättar drabanten Johan Stiernhöök. Dagen efteråt som var söndag hölls predikan och sedan tågade svenskarna över passet.

Den 19 november nådde de — ledda av en estnisk bonde — genom träsk och på smala skogsstigar den uppbrända och ruinerade herrgården Lagena, som låg en och en halv mil från Narva. Här gav de signal med två raketer till fästningen och fick till sin glädje svar och besked om att de belägrade med sin kommandant Henning Rudolf Horn ännu höll stånd.

På förmiddagen den 20 november grupperade sig svenskarna till anfall på höjden Hermansberg framför den ryska belägringsgördeln. Karl XII hade under tiden rekognoscerat ryssarnas ställningar. Ryssarna stod i ett befäst läger som sträckte sig i en bågformig linje ungefär sex kilometer lång utmed floden Narova. Enligt tidens sed hade de förstärkt sina linjer både utåt och mot den inneslutna fästningen med vattengravar och spanska ryttare och med artilleri i uppkastade bröstvärn.

Längst i norr stod några ryska elitregementen under ledning av inkallade tyska officerare, medan huvuddelen av de ryska trupperna var oövade och aldrig hade deltagit i strid. Tsar Peter hade lämnat armen några dagar tidigare för att skynda på förstärkningarna. Befälet över den ryska armen fördes av en utlänning, hertig Charles Eugène de Croy. Han var en gammal bekant till svenskarna — han hade tidigare varit i dansk tjänst och suttit som kommandant i Helsingborg, sedan danskarna erövrat fästningen under Karl XI:s skånska krig.

Karl XII och hans närmaste man, general Carl Gustaf Rehnskiöld, beslöt att genast anfalla, och det fastän ryssarna stannade i lägret och inte ville bjuda strid på öppna fältet. Rehnskiöld hade gjort upp anfallsplanen. Den var mycket enkel. I stället för att angripa längs hela fronten skulle man koncentrera soldaterna och artilleriet på två ställen. Där skulle man göra en genombrytning och sedan rulla upp fiendens linjer.

Den svenska armen ställde upp under häftigt kanonerande från den ryska sidan, berättar Stiernhöök.

Allt gjordes färdigt till attack. Kappor och rännlar lades av. Sedan sköts dubbel svensk lösen, och två raketerskickades upp, vilket var signalen till att anfallet skulle börja. "Därpå i Jesu namnmarscherade vi åstad." De svenska soldaterna hade då inte fått något bröd på fyra dagar. Det var en prestation av dem att över huvud taget kunna slåss.

Det var vid tvåtiden på dagen som anfallet sattes igång. Samtidigt skickade vår Herre, säger Stiernhöök, ett tätt snöfall med hagel, som låg mot ryssarna och hindrade dem från att se något förrän svenskarna var tätt

inpå dem. Efter de maner de lärt sig på övningshedarna sköt de en enda salva på tio meters avstånd, *"vilken Gud vare ära gjorde god effekt, emedan de föllo som gräs"*.

Därefter gick soldaterna till anfall med värjan i hand, rev ner de spanska ryttarna och gick så in i lägret. "Och massakrerade vi allt vad för oss korn och var det en alltför terrible (förfärlig) massaker. De sköto starkt på oss igen och sköto ihjäl mycket vackert folk för oss."

Den ryska fronten klövs i tre delar och de svenska anfallskolonnerna inne i lägret kunde snart vika av och rulla upp ryssarnas högra flygel. Det uppstod en oerhörd förvirring bland de hopträngda ryska massorna, och snart sökte alla rädda sig genom flykten. Tusentals panikslagna ryttare sökte vada över Narovafloeden, men många blev neddragna i virvlarna och krossades mot klipporna.

En mängd ryska fotsoldater sökte sig ner till en flottbro som var slagen från ön Kamperholm över till den andra sidan. Men bron kunde inte bära tyngden av denna massa utan brast och drog med sig ner i floden alla soldaterna med deras tunga vapen och packningar.

"Förvirringen var våldsamt och alla sprang i bestörtning liksom får som inte har någon herde", berättar en ryss som var med. "Det var omöjligt att hålla regementena samlade. Inte en enda officer fanns det som kommenderade, och ingen som lyssnade på dem." Det rådde svåra motsättningar mellan ryssarna och de tyska officerarna, och under dessa panikens timmar blev flera utlänningar ihjälslagna av manskapet. Sedan svenskarna krossat centern och den högra flygeln, beslöt hertig de Croy att kapitulera. Han sökte sig över till den svenska sidan med sin stab. Här mötte han överste Stenbock och överlämnade sin värja till honom.

Striden var över klockan fem på dagen, då det började bli mörkt. Men ryssarnas vänstra flygel med elitregementena hade ännu inte kapitulera. Här förstärkte de sig för fortsatt motstånd bakom barrikader och kullvräktä kärror. Kungen skyndade dit följd av drabantlöjtnanten Axel Hård för att uppmuntra sina uttröttade trupper.

Under färden hamnade han och hans häst i en gyttjegrav. Han räddades i sista stund av några finska soldater, men sin ena stövel måste han lämna i graven.

Men det kom inte till någon fortsatt strid, och ryssarnas vänstra flygel lämnades orörd under natten. Det förefaller som om det uppstått en viss oordning i den svenska armen.

Soldaterna kunde inte motstå frestelserna i det ryska lägret. De lockades av maten och drycken. Många berusade sig med brännvin och började i fyllan och villan skjuta på landsmän i tro att de hade fiender framför sig. Under natten råkade Dalregementet i eldstrid med gardestrupper. Misstaget vållade tyvärr en ganska stor manspillan på båda sidor.

Situationen var kritisk, men under natten tog befälhavaren på den vänstra flygeln upp förhandlingar om ett gott ackord med svenskarna. Hela förnatten pågick dessa underhandlingar. Klockan två på natten fick kungen rapport om att återstoden av den ryska armen hade kapitulera. Han låg då och vilade på sin fältkappa vid en lägereld på bara marken.

Drabanten Patrick Thomson berättar att han tidigt nästa morgon fick ridvakt hos kungen. Han fick då order av sin chef att köra bort alla dem som höll på att plundra det ryska lägret. Thomson gjorde en kringgående rörelse och mötte då ett kompani ryssar som inte varit med i slaget och inte kände till vad som hänt. De stannade häpna vid hans anblick och han hämtade då mod och tecknade åt dem att de skulle ta geväret från axeln och lägga ner det. Sedan fick han dem också att lägga av värja och musköter och därefter marschera barhuvade till hans chef.

Nästa morgon började de ryska trupperna avtåga över den reparerade flottbron till Kamperholmön. De marscherade förbi kungen, som tagit ställning på en höjd, med bara huvuden och lade ner sina vapen och fanor. "Och var det ett alltför stort Guds underverk att 30.000 gav sig åt oss på nåd och onåd, som inte var mer än 9.000", säger Stiernhöök.

De ryska befälhavarna blev — i strid med kapituleringen — svenska krigsfångar, men trupperna fick fritt avtåg, och defileringen för kungen skedde hela dagen. Över 230 fanor och 180 kanoner föll i svenskarnas händer.

Den 22 november intågade kungen och trupperna i Narva, "varest han blev med ogemen glädje av alla emottagen." En gudstjänst hölls och man sjöng hymnen "Dig Gud lovprisa vi". Kanonerna som stod utplanterade på Narvas murar dundrade sin segersalut. Narvas tappre befälhavare, överste Horn, utnämndes till general.

Segern fick som omedelbar följd att ryssarna utrymde Ingermanland, och svenskarna kunde nu med skyddad rygg vända sig mot den tredje motståndaren, Sachsen-Polen.

Övergången av Düna

I ett brev från Narva den 18 november 1700 berättade Magnus Stenbock för sin "Högvälborna Generalmajorska, allra käraste lilla hustru" om den stora segern som karolinerna hade vunnit. "Jag hoppas ryssen ej kommer så snart igen, varandes denna gången genom Guds försyn tämligen bränder", skrev han. Han hade förlorat mycket folk och själv var han sårad, fast inte allvarligt. Han hade tagit till fånga hertig de Croy, två andra generaler och fem överstar och erövrat 28 fanor. Kungen hade tagit 120 sköna ryska kanoner, 24 mörsare, 60.000 daler och en hop annat byte i säd, tobak och brännvin. Allt som allt var det "en fin viktoria så stor att man aldrig noggsamt kan tacka Gud."

En del av det rika segerbytet hade också tillfallit Stenbock, och han skyndade sig nu att sända hem till sin "ängel" ett vackert mårdskinnstäcke med foder, två silverkannor, två bägare med lock, två saltkar — som man säkert kunde göra något annat av — och tio pungar med fina ryska pengar, som hon kunde använda bäst hon det behagade.

Men vinterkvarteren krävde sina offer. "Alla mina drängar sjuknar och hästarna kreperar av de svåra, utståndna strapatserna", berättade han för hustrun. Det var fältsjukan som härjade. "Jag har ej mer än 200 man tjänstbara i mitt regemente." Lika bekymrad var han i ett brev till svärfadern: "Vi står här för att refräichera (vila upp) våra trupper, men vete Gud hurudan mager julhelg de lär hålla. Här är goda råd nödiga." Mod fanns det visserligen gott om. "Hjärta har vi alla till överflöd." Men det var mat och furage som behövdes, och sådant var det brist på.

Rekryter kom efter hand från Sverige och fyllde ut luckorna i leden, och mat drevs fram från bondbyarna.

Stenbock blev en populär person i kungens kvarter och fick uppdraget att ordna en fest till Karls namnsdag den 28 januari. Det högsta befälet bjöds på middag under taffelmusik av Dalregementets hautboister och fick beskåda en opera, som Stenbock själv hade komponerat. I den uppträdde turkiska spelmän, en rysk knäs med sex streilitzer, tre obehäpnade pennfäktare, druckna schweizare och åtta dalkarlar. Knäsens sång uppskattades livligt: "En mot en men tie ryssar / slås omkull och drivas bort / utan vapen, svärd och byssor / av en svensk är alltför hårt."

En annan gång följde Stenbock med kungen på älgjakt, och i ett brev till systemern Ulrika Eleonora berättar Karl om det practical joke man ställde till med vid hemkomsten till lägret:

"Vi kom sent hem och gjorde tocke alarm, så att somma mente, att ryssen var där. Somma begynte ropa efter pistolerna, och Herr Nils tog till stekspettet, efter hans puffertar (pistoler), som han förde i slaget var borta och lagas. Här går allt lustigt till."

I början av mars byggde Stenbock en snöfästning med sex bastioner och utanverk. Det fanns också ett citadell med fyra bastioner som han kallade Bullersborg. 350 man försvarade fästningen, medan 1.600 man till häst och fot deltog i anfallsstyrkan. Meningen var att lära truppen hur man tar en fästning. Allt gick förträffligt, trots att det utdelades "några torra slängar" på båda sidor. Efteråt gav Stenbock middag i en barack som han byggt av granris.

Realistiska stridsförberedelser

Man övade flitigt handgrepp och svängningar i lägret. Alla — officerare och meniga — förberedde sig för ett kort krig. Det rådde stor optimism i armen. Snart skulle kriget vara slut. Dessa stämningar möter man i ett unikt soldatbrev från våren 1701. Brevet är skrivet av en ryttare Lars Rask vid Livregementet till häst och ställt till Rasks hustru Brita Johansdotter i Flista i Östergötland. Det lyder:

"Högtärade K(ära) Hustru och Högtärade K. Föräldrar. Gud med oss. Såsom tiden medgiver kan jag icke förbigå, utan jag måste skriva min K. Hustru och mina H.K. Föräldrar och mina Husbönder till och låta eder veta att jag är vid en god hälsa Gud ske lov, och häst och mundering är vid makt ännu Gud vare lov, och jag haver varit illa sjuk men nu Gud vare lov är jag helt frisk, och många äro sjuka och många äro döda, men ingen i vårt gäll (vår församling) mer än Jöns Travare blev död på första partiet och Arvas ryttare i Valby blev sotted. 11 ryttare äro skottedöda i vårt kompani.

Men jag haver skrivit 2 gånger och aldrig fått någon bokstav, men jag tror att Gud den allra högste han

hjälp oss hem till eder i sommar med Jesu hjälp, och jag menar att innan midsommar skall jag och mina kamrater vara i Sverige.

Hälsa min broder och hans H.K. hustru och barn och Lars Håkansson och hustru och barn och Jon och hans kära Hustru. Alla ryttare hava fått brev så när som jag och Erik. Gud give oss fred.

Dorpat den 29 mars 1701. Lars Rask."

Lars Rasks förhoppning att alla skulle vara hemma igen vid midsommartiden 1701 blev inte infriad. I april 1705 fick han själv avsked, men hans kamrater hade ännu lång väg att marschera, innan de fick återse Sverige.

Regeringen hemma i Sverige hade föreslagit Karl XII att han nu efter den stora segern över ryssarna skulle ta upp förhandlingar med den tredje motståndaren, Sachsen-Polen. Men kungen vägrade. August II var en bottenlöst opålitlig person som måste besegras i fält, ansåg han. Någon annan uppgörelse med August än med värjan var meningslös.

Enligt fälttågsplanen för år 1701 skulle kungen gå med huvudarmen söderut, ta sig över floden Döna och besätta Kurland. En mindre styrka skulle lämnas kvar vid den ryska gränsen, och när sachsarna väl drivits ut ur Kurland, skulle kungen rikta hela sin huvudstyrka mot ryssarna igen och erövra fästningen Pskov vid sjön Pejpus södra strand. Det var programmet för detta års strider.

Magnus Stenbock oroade sig allvarligt för den unge kungen. Han var så fångslad av kriget att han inte ville syssla med något annat, klagade Stenbock för svärfadern. Det gick inte att resonera med honom. Med ett ord "här går underligen till. Ingen gäller något mer i råd eller angivande (uppgifter). Det synes som Gud allena giver konungen in vad han skall entreprenera (företa sig)."

Den 17 juni 1701 på kungens födelsedag bröt armén upp ur vinterkvarteren. "Om morgonen klockan 4 gick Hans Maj:ts armé över Dünaströmmen och blev brukat 195 farkoster, nämligen 74 stora översättarebåtar, 89 små båtar, 20 stora strusor (grundgående lastfartyg) och 12 pråmar som blev brukade med kanoner." Så kortfattat beskriver kaptenen Henrik Spåre Karl XII:s övergång av Döna den 9 juli 1701.

Lika lakonisk är överstelöjtnant Jon Stålhammar, när han i ett brev från Riga den 20 juli skildrar händelsen för sin hemmavarande hustru på Salsta, "högtärade allra käraste mitt lilla hjärta och utvaldaste vän här uti världen". Kungen gick själv över strömmen med några tusen man, skriver han, och slog ner 2.000 sachsare och ryssar här vid staden och fick ett "träffeligt" byte med allehanda viktualier och munderingar till många tusen man.

Också en tredje karolinsk krigare, kaptenen Ludvig Visocki-Hochmuth, har berättat om Dünaoperationen. Han var själv med vid övergången som ingenjörsofficer, och hans framställning är därför särskilt värdefull. Det var mellan 6.000 och 7.000 man som fördes över floden, berättar han. Folket steg i land var de kunde trots allt skjutandet med krut och kulor från fiendens batterier.

Vi började genast slå bryggor över floden, säger Visocki-Hochmuth. Det var ett av stridens avgörande moment. Medan det överskeppade fotfolket höll terrängen, skulle kavalleriet sättas över på en flottbro och avgöra slaget. Kungen drev hårt på brobygget. Drabanterna och fotfolket måste under tiden uthärda fem hårda anfall. Till slut blev bryggan färdig. Ryttarna började strömma över till den andra stranden, och klockan sju på morgonen drog sig fienden tillbaka. Linjen längs Narva var vunnen.

Karl XII hade ingripit direkt i striden. Han stred för en gångs skull till fots och anförde fotfolket i det allra främsta ledet. Det är sådan han också finns avbildad på en samtida målning i Nordiska Museet. Kungens avgörande insats i striden understryks av texten på tavlan: "Med Guds hjälp har kung Karls makt Fienden alldeles under sig bragt."

Kung Augusts trupper drog sig tillbaka till Preussen, och svenskarna kunde besätta hela Kurland. Men något avgörande hade man inte nått vid Mina. Den sachsiska armén hade undkommit med rätt små förluster och kunde fortfarande hota Sveriges välde i Balticum. Kungen beslöt därför att uppgå den gamla fälttågsplanen. Han avskrev anfallet mot det ryska Pskov och fortsatte kriget mot kung August på polsk botten.

Magnus Stenbock var bekymrad över utvecklingen. "Gud give att freden vore slutet, ty på det sätt vi föra krig är det långt ifrån angenämt", skrev han till sin fru kort efter övergången. Framåt vintern blev det ont om mat i Kurland. "Vi sakna allt och få inga penningar. På 15 månader har jag inte lyft ett öre av min lön", klagade han i december.

Framför allt var han oroad över kungens nya planer. "Vi ligga här sysslösa, och det tycks som om vi ej visste vad vi skall göra. Vi går in i ett krig, ur vilket vi inte skall komma ut utan den gode Gudens underbara bistånd."

I september gick en svensk styrka in på polsk mark. Och i slutet av januari 1702 fick armén uppbrotsorder. Marschen gick söderut mot Polen. "Nu är kriget med republiken förklarat", konstaterade Stenbock vid upprottet. "Hur vi skall komma därur vet endast Gud."

Saxat ur: "Karoliner" av Alf Åberg.
Teckningar av Göte Göransson.
Bearbetat och återgivet av Weronicha Svaleng